

BÁLINT ÁGNES

TÉLEMAKHOSZ BOLYONGÁSAI

NÉMETH LÁSZLÓ PSZICHOBIÓGRÁFIÁJA
(1901–1932)

KRONOSZ

Bálint Ágnes

Télemakhosz bolyongásai

Bálint Ágnes

Télemakhosz bolyongásai

Németh László
pszichobiográfiája
(1901–1939)

Kronosz Kiadó, 2012

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2012-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6048-07-3

© Bálint Ágnes
© Kronosz Kiadó

Tartalom

Előszó	9
Bevezetés	13
Életrajz, történettudomány és pszichológia	13
A pszichohistória viszonya a pszichoanalízishez és a történettudományhoz	16
A pszichohistória módszerei	18
Németh László pszichobiográfiájának műfaji és módszertani megfontolásai	18
Családi örökség I. – Gaál Vilma személyisége	23
Családfa	23
A családi titok	25
A válóper	29
A válás után	31
A „rossz vér” mítosza	33
A házasság	36
Pszichoszexuális éretlenség	38
A fiatal anya	40
Családi örökség II. – Németh József személyisége	43
A szilasi gyökerek	43
Németh József diákévei	44
A házasság dilemmája	47
Az érett személyiség kibontakozása	48
Németh József fogságba esik	51
Menekülés a valóság elől	53
A népbiztos-per és a hadifoglyok sorsának összefonódása	56
A hazatérés viszontagságai	57
Itthon	59

Gyermekkor	61
A csecsemő világa	61
A frusztráció szavai	63
A vasalódeszka	67
Az „üldözött” én	69
Egy meghatározó ajándék	72
A fantáziajáték tartalma	74
Térkép és család	76
A „vezér” és a „stratéga”	78
A „patrióta”	79
A középiskolás évek	83
A látencia beköszönt	83
A „remete”	85
„Neveltetésem megszakad”	86
A látencia prolongálódik	89
Identifikációs törekvések	91
A kreativitás kibontakozása	93
Nagybányai vakáció	95
Az „élet íze” és a „szent undor”	97
Az Ella-szerelem kezdetei	99
A Fazekas utca szelleme	102
„Lírai roham”	104
A kommün	105
Öngyilkossági krízis	107
A nyomás évei	111
Egy módszertani megfontolás	111
Az elakadt „növésterv”	112
Az „idegbaj határán” egyensúlyozva	113
A Rózsa utcai kudarc	117
Az inceszt-tabu iszonya	118
A „gondolatolvasó”	121
A pályakorrekció motivációi	124
Az egyetemi évek	127
A költő medikus	132
A Télemakhosz-élmény	135
Télemakhosz	135

A csalódás	137
Pénélopé és Odüsszeusz	139
Az „irgalomhoz” vezető út	142
Találkozás a „fantommal”	144
A Télemakhosz-narratívumok	146
A Télemakhosz-novella (1926)	147
<i>Az Emberi színjáték</i>	151
<i>Az Irgalom</i> első változata – Télemakhosz metamorfózisa	153
<i>Magam helyett</i>	156
<i>Az Irgalom</i> – a lojalításkonfliktus regénye	157
A készülődés évei	161
Raszkolnyikov szerepében	161
A szigorló vőlegény	163
„Laboratóriumból gályapad”	166
A házasságkötés dilemmái	169
„Bevonulás az irodalomba”	171
„Vesztégzár alatt”	174
A <i>Horváthné</i> visszhangjai	178
A fogorvos	182
Az iskolaorvos	184
Az „Európai utas”	186
Babits vonzásában	189
„Szövetség” születik	189
A Baumgarten-díj	192
A „görög fordulat”	197
Az „Új nemzedék”	199
Török Sophie	202
Görbe tükör	207
A szakítás	210
„Fantomizálás”	213
Utószó	219
Felhasznált irodalom	221
Képek jegyzéke	229
Melléklet	231

Előszó

.....

A *Télemakhosz bolyongásai* című könyv eredetileg PhD-értekezésnek készült 2005-ben, *Fejezetek Németh László pszichobiográfiájából* címmel, a PTE Pszichológia Doktori Iskolájában. Tudományos munka, ami két tudományterület (a pszichológia és az irodalom) határán próbál érvényes szintézist teremteni. A jelen szöveg ennek a tudományos munkának egy átdolgozott változata, amely immár nemcsak a szakmai, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

A munka elsősorban a pszichohistória illetékességi körébe tartozik, műfaja pedig a hazánkban kevésbé ismert pszichobiográfia. Ez a műfaj bizonyult a legalkalmasabbnak arra, hogy rekonstruáljam egy rangos huszadik századi magyar író életútját úgy, hogy egyúttal rámutassak a biográfiai tények és az alkotások szerves egységére. A pszichobiográfia nemcsak műfaj, hanem módszer, látásmód is, ami elsősorban pszichológiai eszközöket igényel. Az így kirajzolódó Németh László-kép meglehetősen sajátos, eredeti és egyúttal – úgy vélem – *lélektanilag hiteles*. A pszichobiografikus közelítés az író műveinek értelmezésénél eddig kiaknázatlan lehetőségeket is megnyit. Szándékom az volt, hogy egy olyan pszichológiai igényes, egyszersmind alapos történelmi, társadalmi és kulturális kontextusba ágyazott személyiség(fejlődés)rajzot készítsek, amely új perspektívába állítja az író és alkotásait, és egyúttal új kérdések feltételére és új válaszok keresésére ösztönzi az irodalomtörténeti kutatást. A jelen munkának továbbá irodalompszichológiai vonatkozásai is vannak, amennyiben a kreativitás genezisének folyamatát vizsgálja, és kísérletet tesz néhány Németh László mű pszichológiai szempontú elemzésére. Munkám irodalomtörténeti vonatkozásai sem elhanyagolhatók: az író életútja és műveinek keletkezéstörténete ilyen komplex (részletes, egyben interdiszciplináris) módon egyetlen munkában sem került még feltárára.

A könyv legfőbb újdonsága a pszichohistorikus szemlélet érvényesülése az író személyiségfejlődésének feltárában. Ennek köszönhetően számos, az irodalomtörténet számára is fontos kérdés új megvilágításba kerül, illetve eddig homályban maradt összefüggések tisztázására nyílik lehetőség.

Ilyen többek között a nagyszülők és a szülők lélektani értelemben az íróra hagyományozott öröksége: mindazok a többségében tudattalan konfliktusok, amelyek döntően befolyásolták Németh László személyiségfejlődését. Ezeket a tudattalan tartalmakat (főleg Zureich Károly és König Mária szerepét a családi dinamikában) az életrajzírók közül elsőként tártam fel. A családi tudattalan tartalmi, mint azt számos helyen bizonyítom, rányomták a bélyegüket a két szülő ellentétes elvárásai között őrlődő gyermek, majd az apját hét éven át nélkülözni kénytelen kamasz fiú, és a hazatérő apában mélységesen csaldott ifjú pszichoszexuális fejlődésére. Rámutatok, hogy mindezek következményeként Németh László személyiségfejlődése hosszú időre megrekedt a látencia szintjén.

Az életrajzírók közül elsőként elemzem Németh László gyermekkori fantáziajátékát, ifjúkori szexuális és neurotikus zavarait, és rámutatok mindezeknek a családi tudattalan tartalmakkal való szoros, bár áttételes kapcsolatára. Feltárom, hogy a bölcsész tanulmányokat kezdő Németh László milyen tudatos és tudattalan motívumok hatására lett egyik napról a másikra medikussá. Az orvosi egyetemi tanulmányok azonban nem jelentettek elköteleződést az orvosi hivatás mellett. Németh László továbbra is hosszú ideig bizonytalan volt afelől, hogy milyen pályán tudná igazán kamatoztatni sokrétű tehetségét.

A pszichohistorikus szemlélet az íróvá válás folyamatának is árnyaltabb nyomon követését teszi lehetővé. A korán jelentkező nappali álmodozások helyét fokozatosan az önképzőköri dolgozatok veszik át, majd versek és novellák formájában tör magának utat a kreativitás. A Nyugat pályázatára (utolsó éves medikus korában) beküldött, majd díjat nyert novella, a *Horváthné meghal* már olyan remekmű, amely mögött a tapasztalt szerkesztő, Osvát Ernő joggal sejtett érett író. Osvát ugyan tévedett, hiszen a *Horváthné* alkotója sem érett ember, sem író nem volt akkoriban, viszont jó érzékkel ismerte fel a nem mindennapi tehetséget. Németh László saját írói hivatásának felismerése ebben a lélektani pillanatban történt, az íróvá válás azonban egy hosszú és gyötrelmes folyamat volt, amelyben a tehetség fontos, de nem kizárólagos szerepet játszott. Németh László a húszas évei végén és a harmincas évei elején tett szert mindarra a pszichésen érlelő élményre (házasság, súlyos betegség, gyermekhalál, íróbarátok, görögség-élmény, európai utazások, irodalmi élmények, stb.), amelyek lehetővé tették, hogy kialakítsa egyéni világlátását, írói módszerét és stílusát, és hozzálásson életműve megalkotásához.

A megkésett érzelmi fejlődésből fakad, mutatok rá, hogy a fiatal Németh László tudattalan sürgetést érzett arra, hogy az apjával meg nem vívott Ödipusz-komplexus szimbolikus harcait *irodalmi apa-figurákkal* küzdje meg. Osvát Ernőt, az ő íróvá avatóját, és egyben a magyar irodalmi élet tekintélyes

figuráját „szemelte ki” erre először, Osvát azonban kitért a szimbolikus harc elől. Babits Mihály viszont, az irodalom akkori nagy „öregje”, aki egyszerre lett Németh László barátja és mestere a húszas évek végén, méltó „ellenfélnek” bizonyult. Ellene lázadni, illetve őt túlszárnyalni ambiciózus és veszélyekkel teli vállalkozás volt, Németh László számára azonban éppen egy ilyen erős és tekintélyes apafigura folytonos provokálásán keresztül vezetett az út a megkésett személyiségfejlődés (öntudatlan) felgyorsítása felé. A Babitscsal való konfliktusos kapcsolat részletes lélektani elemzése során mutatok rá ezekre a tudattalan összefüggésekre.

A jelen munka, amely a harmincas évek elején a nagy alkotásaira készülő író bemutatásával ér véget, arra világít rá, hogy hogyan lett íróvá Németh László. Az érett író személyiségének, és ezzel szoros összefüggésben a munkásságának további alakulása – szándékaim szerint – egy újabb könyv témája lesz.

Ebben a könyvben tehát egy új, eddig ismeretlen Németh László bontakozik ki az olvasó szeme előtt, akit az egymással vitatkozó értelmezési székértáborok közül kiemelve, a kultikus beszéd buktatóit kikerülve szemlélhetünk. A könyv reményeim szerint számos termékeny vitát generál majd az irodalomtörténet berkein belül, továbbá utat nyithat más, pszichohistóriai elkötelezett-ségű munkák előtt is.

* * *

Szeretnék köszönetet mondani az Eötvös József Főiskola vezetőinek és oktatóinak a könyv megírásához nyújtott erkölcsi és anyagi támogatásukért.

Köszönöm Németh Ágnesnek és Dr. Lakatos Istvánnak, hogy rendelkezésemre álltak számos, Németh Lászlóval kapcsolatos kérdésem megválaszolására.

Szakmai tanácsaikért, ötleteikért köszönettel tartozom elsősorban Dr. Kézdi Balázsnak, továbbá Pete Józsefnek, Dohány Zoltánnak, Babity Máriának, a Budapesti Fővárosi Levéltár munkatársainak és tanítványaimnak.

Pécs, 2012. szeptember

A szerző

Bevezetés

Életrajz, történettudomány és pszichológia ■

Az életrajz mint műfaj egyidős a művészetekkel. A tudományos igényű életrajzírás azonban a huszadik század vívmánya. Ezt először a történettudomány képviselői művelték, akik nagyformátumú, történelemalakító személyiségek biográfiáit írták meg, szoros összefüggést tételezve a hős és kora politikai és társadalmi miliője között. Módszerüket, ami az alapos adatgyűjtésen és a forráskritikán alapult, az irodalomtörténet, a tudománytörténet, a művelődéstörténet és számos más terület képviselői is átvették.

A történettudományban az utóbbi néhány évtizedben az életrajzírás reneszánszát figyelhetjük meg, a kutatók azonban új utakat keresnek ahhoz, hogy a mai társadalomtudományok és a pszichológia fényében is érvényes életút-rekonstrukciókat alkothassanak. A huszadik század hagyományos életrajzírása ugyanis egy ma már elavult, naiv pszichológián nyugvó személyiségképpel dolgozott: a személyiséget minden körülmények között változatlanak és racionálisnak tételezte.¹

Neutrális életrajz nincs – mindig szükség van egy vezérlő szempontra, amelynek fényében az életutat rekonstruáljuk. Még akkor is így van ez, ha a biográfusban nem tudatosul. Már maga az előzetes szempont is interpretáció, és mint ilyen, magában rejt a túlzott szubjektívitás veszélyét.

A történettudomány mai képviselői is azt vallják, hogy az életrajz mindig konstrukció, és egyben rekonstrukció is. Gyakran igen radikális formában vetik fel azt a kérdést, hogy lehet-e egyáltalán ma – szükségképpen töredékes adatok alapján – érvényes rekonstrukciót létrehozni, azaz, életrajzot írni. Lehetséges-e számba venni az életút összes tényét és aspektusát? Nem illúzió-e egyáltalán az életrajz, pontosabban annak megírhatósága?

A történészek általában megegyeznek abban, hogy a modern tudományosság igényével fellépő életrajzírás ma már nem nélkülözhetné a pszichológiai szempontokat sem, de legtöbbször visszariadnak a legkézenfekvőbb szemléleti

¹ Vö. KÖVÉR (2002) 247–248.

keret, a pszichoanalízis gyakorlati alkalmazásától. Néhányan ezt „metodikai visszalépésnek” tekintenék, mivel osztják mindazt a tudományelméleti kritikát, amivel a pszichoanalízist valaha is illették. Mások attól tartanak, hogy a pszichoanalízis kiragadná az egyént a politika és a társadalom vonatkoztatási rendszeréből, és túl nagy hangsúlyt fektetne a koragyermekkor szocializációra a felnőtt viselkedés értelmezésében. A gyermekkor ember- és történelemalakító szerepének térnyerése a történettudományban radikális formában akár egy paradigmaváltást is eredményezhetne: a történelmet formáló motívumokkal kapcsolatos hiedelmek teljes felülbírálatát, illetve egészen új szempontok beemelését a kutatásba. A hangsúlyok eltolása kevésbé radikális formában is változást generálna: nyitást az interdiszciplinaritás felé. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a történelem és a pszichológia interdiszciplináris ötvözete, a *pszichohistoria* intézményes formában mintegy fél évszázada készen áll már, és arra vár, hogy a történettudomány képviselői is tudomást vegyenek róla. A történészek többsége azonban egyelőre óvatos: vagy eltekint a pszichológiai szempontok alkalmazásától, vagy továbbra is a naív pszichológiát részesíti előnyben. Talán ez a magyarázata annak, hogy miért tűnik számukra lehetetlen feladatnak, vagy éppen illúzióknak egy hiteles életrajzi rekonstrukció megalkotása.

A huszadik század elején a pszichológia oldaláról is indult egy kezdeményezés, amely a múltra irányuló kutatásokban a történelem és a pszichológia együttes alkalmazását sürgette. Ez az irányzat ma a *pszichohistoria*² nevet viseli. A pszichoanalízis születése tulajdonképpen a pszichohistoria megszületése is, bár egyelőre még nem nevezték így. A múlt történéseinek rekonstrukálására oly nagy hangsúlyt helyező pszichoanalízis lehetővé tette, hogy az érdeklődésre számot tartó művészek, tudósok és közéleti emberek életútját a tudattalan működések felől is megközelítsék. A pszichoanalízisnek ez az alkalmazása már maga a pszichohistoria, illetve annak egy sajátos műfaja, a *pszichobiográfia*. A pszichobiográfia kezdettől fogva az életrajzírás megújítását tűzte ki célul, és az életút-rekonstrukció során a lehető legnagyobb hangsúlyt fektette a pszichológiára.

A pszichológiai szemléletű biográfia – amely a kezdetekkor egyeduralkodó műfaj volt a pszichohistoriában – egyik első jeles képviselője maga *Sigmund*

² A pszichohistoria (magyarul időnként *történelem-lélektannak* nevezik) az 1950-es években az Egyesült Államokban született interdiszciplináris tudomány. Legegyszerűbb definícióját Runyan adja: „(A pszichohistoria) nem más, mint a pszichológia történelmi alkalmazása”. RUNYAN (1998) 311. Henry Lawton (1988) az alábbi meghatározást javasolja: „A pszichohistoria annak a problémának az interdiszciplináris (de elsősorban pszichoanalitikus alapelvekre épülő) tanulmányozása, hogy az ember miért cselekszik a történelemben úgy, ahogy cselekszik.” LAWTON (1988) 5.

Freud volt. 1910-ben írt Leonardo-tanulmányát³ az első pszichobiográfiaként tarthatjuk számon, amelyben a szerző a pszichoanalízis művészetfelfogását és az alkotó-mű viszony dinamikáját kívánta ábrázolni.

Freudnak számos követője akadt a század elején abban a tekintetben, hogy a pszichoanalízist az életrajzírásban alkalmazza. Jones 1910-es Shakespeare-tanulmánya, Graf 1911-ben írt Wagner-életrajza, Abraham 1912-es biográfiája IV. Amenhotep fáraóról, és Smith Luther Mártonról szóló 1913-as munkája mind ilyen próbálkozásnak tekinthetők. A harmincas években tovább szaporodtak ezek a kísérletek, ezúttal inkább olyan neves írók, mint Dosztojevskij, Molière, Goethe, Coleridge és George Sand életútjának vizsgálatával.⁴

Szem előtt kell azonban tartanunk azt, hogy ezek az írások csak előfűtárai a mai tudományos igényű pszichobiográfiáknak, és tudományos szempontból egyáltalán nem összemérhetők velük. Szerzőik egytől egyik beleestek azokba a „gyermekbetegségekbe”, amit ma összefoglalóan „pszichológiai redukcionizmusnak” nevezünk. Ennek lényege, hogy az életrajzírók többnyire kiragadták hőseiket a környező társadalmi, gazdasági, kulturális, technikai környezetükből, és csak a pszichológiai problémáikkal foglalkoztak.

Erik H. Erikson 1958-ban megjelent Luther-életrajza⁵ már egyértelműen a pszichobiográfia műfajában született munka – az első a pszichológia történetében, amely tudományos igénnyel íródott. Erikson célja az volt, hogy Luther életében – éppúgy, mint páciensei életében az analitikus gyakorlatban – megragadjon egy életválságot, és megvizsgálja a kreatív megoldásban rejlő gyógyulás folyamatát. Erikson Luther-könyve ma is a pszichobiográfiák etalonja, és egyben olyan történelem-lélektani mű, amely – mint Kézdi Balázs írja, – „maradéktalanul megfelel a történettudomány diszciplináris feltételeinek, ugyanakkor pedig a korszerű pszichoanalízis megtestesítője is”.⁶

Erikson történész bírálói azonban – akik egyben a pszichohistória szkeptikus személei is – arra figyelmeztetnek, hogy a szerző minden erőlködése ellenére *A fiatal Luther* sem mentes a pszichológiai redukcionizmustól. Miközben nagy hangsúlyt helyez a személyiség kibontakozásának ábrázolására, elnagyolja a társadalmi háttér rajzát. A mérleg nyelve itt is a pszichológia felé billen el.

A pszichobiográfiának tehát Erikson után is van mit tanulnia a történettudománytól. A tudományos igényű pszichobiográfiának ugyanis nemcsak a pszichológia eredményeit kell érvényre juttatnia a történeti munkákban, ha-

³ FREUD, SIGMUND (1910): *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke*. In: Uő (1982): *Esszék*. Gondolat, Bp.

⁴ Vö. RUNYAN (1982. 1998) 306.

⁵ ERIKSON (1958, 1991): *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Bp.

⁶ KÉZDI (1995) 71.

nem a történeti kutatást is sokkal szélesebb értelemben kell felfognia. Hedwig Röckelein így fogalmaz: „A pszicho-biográfiának fel kell használnia egy sor más »segéd tudomány« eredményeit: a gyermekkor, az ifjúkor és a felnőttkor társadalomtörténetének, a történeti családkutatásnak, a történeti szocializáció-kutatásnak, a mentalitástörténetnek, a történeti viselkedéskutatásnak, a történeti demográfiának, a kvantitatív biográfiakutatásnak, a nevelés- és oktatás-történetnek, a nők történelmének, a nemi szerepek történetének, valamint a test és az érzékelés történetének az eredményeit.”⁷

A történész-kritikusok érvei rávilágítanak arra, hogy a pszichobiográfia csak akkor nyer tudományos rangot, ha írója egyik tudományterületen sem engedélyezi magának a felszínességet, vagy a tévedést. Elméletírók gyakorta fogalmazzák meg azt az igényüket, hogy a biográfia írója legyen mind a történettudomány, mind pedig a pszichológia területén professzionális szinten járatos,⁸ vagy alakuljon ki hatékony együttműködés a két terület képviselői között. A pszichobiográfia interdiszciplináris jellege tehát több területre kiterjedő szakértelmet követel a művelőitől, továbbá kreativitást és bátorságot is ahhoz, hogy a sokszor egymás mellett elbeszélő paradigmákat közös nevezőre hozzák. A kreativitással párosult szakértelem talán meggyőzően bizonyítja majd, hogy életrajzot írni mégsem illuzórikus vállalkozás.

■ A pszichohistória viszonya a pszichoanalízishez és a történettudományhoz

A pszichohistória és a pszichoanalízis közös gyökereik és szemléleti keretük miatt szoros rokonságban állnak egymással. Mindkét tudomány azt feltételezi, hogy az emberi cselekedetek nem feltétlenül logikusak és pragmatikusak, hanem sok esetben tudattalanul motiváltak. Módszertanilag is számos közös vonást találunk bennük, hiszen a pszichohistória gyakorlatilag minden olyan módszerrel él, mint a pszichoanalízis. Egyik egészen sajátos közös módszerük például, hogy számolnak a viszont-indulatáttétellel.⁹ A pszichohistóriának interdiszciplináris jellegénél fogva természetesen a pszichoanalízistől eltérő módszerei is vannak.

A pszichohistória egyébként nem teljesen elválaszthatatlan a pszichoanalízistől. Elméletileg ugyan lehetséges, hogy a pszichoanalízist félretéve a

⁷ RÖCKELEIN (1993, 2002) 240.

⁸ Vö. RUNYAN (1982, 1998) 332. és BOTOND (2003) 548.

⁹ A viszont-indulatáttétel az analitikus pszichoterápiában használatos fogalom, amely arra a jelenségre utal, hogy az analízis során a terapeuta is sajátos tudattalan reakciókat produkál a páciensével kapcsolatban. A jelenséget ellenőrzés alá lehet vonni, és így fel lehet használni az analitikus munkában.

pszichohistóriai kutatás egyéb pszichológiai elméletekre alapozzon, mint például a jungi analitikus pszichológiára, a Kohut-féle személyiségkonceptióra, a Berne-féle tranzakcióanalízisre, a behaviorista személyiségelméletre, a humanisztikus pszichológiára, vagy éppen a szociálpszichológiára. A gyakorlatban azonban erre kevés a példa. A jelenség magyarázata abban rejlik, hogy a pszichoanalízis egy olyan koherens, részletes és teljes elméleti keretet nyújt a személyiség megismeréséhez, amelyre más pszichológiai elméletek nem, vagy csak részlegesen képesek.

Ha a pszichohistória és a történettudomány közös vonásait keressük, azt találjuk, hogy mindkettőt az időbeliség kérdése foglalkoztatja, mindkettő az emberi cselekvések előzményeit és következményeit vizsgálja, és mindkettő a múlt rekonstruálásán fáradozik. A hagyományos történetírásban azonban az interpretáció alárendelődik az ismeretközlő, narratív elemnek – a pszichohistóriában ez éppen fordítva van.

A történelem olyan tudomány, amelynek hagyományos narratív kérdése a „Mi történt?“, elemző kérdése pedig a „Hogyan történt?“. A „Miért“ ritkábban vetődik fel, és ha mégis, a válaszok eszme-, gazdaság- és ideológiatörténeti fejtegetésekben merülnek ki. A pszichohistória viszont elsősorban azt kérdezi, hogy „Miért történt?“, és ezzel a kérdésével a múltbeli események motivációit és egyéb lélektani összetevőit igyekszik feltárni.¹⁰

Úgy tűnik, hogy erőteljes paradigmaticus különbség van a történettudomány és a pszichoanalízis között, ami a történettudomány képviselőit gyanakvóvá teszi a pszichohistória iránt is. A pszichohistória művelői jelenleg tehát zömében a pszichoanalízisben jártas pszichológusok és pszichiáterek, és csak kivételes esetben a történészek közül kerülnek ki. A történettudomány képviselői egyelőre a szkeptikus kritikus szerepét vállalták magukra, ugyanakkor értékes megjegyzésekkel, módszertani kérdések megvilágításával és számos egyéb elméleti megfontolással járulnak hozzá a pszichohistória fejlődéséhez.

A történettudomány mellett mindannyiszor említhetnénk az irodalomtörténetet is, hiszen az életrajz konstruálása során az irodalomtörténet is gyakran szembesül ugyanazokkal az elméleti és gyakorlati problémákkal, mint a történettudomány. Az irodalomtörténet módszerei és szemléletmódja is nagyrészt megegyeznek a történettudományéval. A pszichohistóriához való viszonyukról azonban az irodalomtörténet képviselői sokkal ritkábban nyilatkoznak meg, mint a történettudományéi. Nem egyértelmű, hogy a hallgatás mögött elfogadás, vagy éppen ignorálás rejtőzik.

¹⁰ Vö. BOTOND (1991) 21.

■ A pszichohistória módszerei

A pszichohistória alapvetően két tudományág módszertani eszköztárából merít: a történettudományéból és a pszichoanalíziséből. E két készletet (elméletileg) egyforma súllyal alkalmazza a kutatás során, és interdiszciplináris jellegéből fakadóan nagy hangsúlyt fektet arra is, hogy a feltárt adatokat, tényeket, folyamatokat közös nevezőre hozza.

A pszichohistóriának azonban sajátos, az említett tudományágak (és általában a tudományok) módszereitől eltérő eljárásai is vannak, amelyek közül talán az alábbiak a legjellegzetesebbek.

Erikson vezette be a pszichohistória módszerei közé a „fegyelmezett szubjektivitás” elvét, ami szerint a biográfus az életút-rekonstrukció során számol azzal, hogy munkájába a saját múltbeli életére vonatkozó tudattalan érzései is belejátszanak, éppen ezért az a konstruktum, amit létrehoz, szükségképpen szubjektív. Ez a szubjektivitás, ha megfelelő kontroll irányul rá, nem félreértéshez, hanem jobb megértéshez vezet. A pszichohistorikus a kontroll érdekében egyfajta *introspekción*, önmegfigyelést is végez, hogy tudatosíthassa magában a tárgyával kapcsolatos érzelmi reakcióit.

Módszer továbbá az *analógia* is (ez megannyi új meglátáshoz vezethet), de csak szigorúan a tények ismerete mellett alkalmazva. Valahogy úgy, ahogy Agatha Christie regényeiben Miss Marple segíti a nyomozást: a rendőrfőnök elmondja neki a tényeket, az idős hölgynek pedig eszébe jut egy korábbi hasonló eset, és a kettő együtt vezet majd a gyilkos nyomára.

Végül a pszichohistória sajátos módszereként tartjuk számon a bergsoni értelemben vett *intuíción* is.¹¹ Ez természetesen a kutató személyiségétől függően vagy felbukkan a kutatás során, vagy sem – erőltetni semmiképpen sem lehet.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy a pszichohistória egyrészt megkérdőjelezhetetlen tudományos módszerekkel dolgozik, másrészt viszont, néhány módszer tekintetében, az anyag feltárásában és feldolgozásában teret ad a szerző kreatív, szubjektív, intuitív beavatkozásának is.

■ Németh László pszichobiográfiájának műfaji és módszertani megfontolásai

Németh László pszichobiográfiájának megírása során, a pszichobiográfia műfaján belül, egyéni utat kívántam járni. Igyekeztem elkerülni mindazokat a

¹¹ Vö. LÁNYI (1991) 423.

buktatókat, amelyek végső soron a műfaj tudományosságát veszélyeztetik, ugyanakkor felvállaltam azokat a szubjektív módszertani megoldásokat, amelyeket, bár kritikával szoktak illetni, alkalmasnak tartottam arra, hogy kellő óvatossággal alkalmazva, tudományos igényű munkát végezzek.

Nem kívántam egyetlen lélektani okra visszavezetni a felnőtt viselkedés motivációit; a magam részéről a túldetermináltság és a multikauzalitás híve vagyok, ugyanakkor mindig szem előtt tartottam a tudattalan, sőt adott esetben a családi tudattalan perdöntő szerepét az aktuális viselkedés kialakításában. Mindezt azonban, ezzel is elkerülve a „pszichológiai redukcionizmus” csapdáját, minden esetben csak a *tudatos* motívumok számbavétele mellett tettem.

Elemzéseimhez döntően a *pszichoanalízist* hívtam segítségül, mert a pszichodinamikus elméletet egy olyan egyedülállóan koherens rendszernek látom, amely egyszerre fogja át a személyiséget fejlődésében és a maga egészében. A pszichoanalízis munkamódszere (némi adaptálással) kitűnően alkalmasnak bizonyult a vizsgált életút rekonstrukciójához. Az író önmagára vonatkozó, vagy általa írt szövegeit alapul véve olyan módon dolgozhattam a szövegekkel, mint az analitikus terapeuta, de egyszerismind másképpen is, hiszen ismerhettem a teljes életutat, és rendelkezésemre állt az összes alkotás, illetve a külső források is. A tudattalan motívumok feltárása és értelmezése, az identifikációs folyamatok nyomon követése, és az elhárító mechanizmusok dinamikájára való rávilágítás, úgy hiszem, koherens és érvényes megértést tettek lehetővé.

Támazkodtam továbbá Erik Erikson *pszichoszociális fejlődéelméletére* is, különösen a krízisek elemzésében és az identitás kikristályosodásának folyamatát figyelemmel kísérő kommentárjaim során.

A harmadik elméleti rendszer, amely hatékonyan járult hozzá az elemző-rekonstruáló munkához, a családi tudattalannal kapcsolatos, Ábrahám Miklós, Rand Miklós és Török Mária által megfogalmazott *transzgenerációs fantomkonceptió*. A Németh család három generációjának megismerése során egy ilyen tudattalan „fantomra” bukkantam, ami az író anyai nagyanyjának a családi tudattalanban lereagálatlan „lezáratlan ügyeiből” jött létre. Ennek a „fantomnak” a periodikus felbukkanását, és esetenként a megbetegítő hatását is tetten értem az író életútjának rekonstrukciója során.

Ami saját személyiségének kialakulását illeti, Németh Lászlónak megvolt a maga genezis-mítosza. Nem az öröklődés és a környezet évszázados vitákat generáló viszonya érdekelte a személyiség kibontakozása során, hanem a kétféle (apai és anyai) „alkati” örökség, amelyet hosszú küzdelem árán kellett szintézisbe hoznia magában. Számára ez a küzdelem, a két örökség között folyó „nyelvlecke” volt a fontos.

Németh Lászlónak alighanem igaza volt ebben, pszichobiográfusaként csak néhány további szemponttal kell kiegészítenem az erre vonatkozó nézeteit. Úgy vélem, hogy legalábbis Németh László esetében fontos számba venni a *nagyszülők* „alkati” örökségét is, hiszen a protestáns apai nagyszülők erkölcsi szigorának és az anyai nagymama laza erkölcsiségének önmagában való integrálása kikerülhetetlen kérdés volt a személyiség kialakulásának folyamatában.

Fontosnak tartottam továbbá a személyiség alakító tényezői között figyelemmel kísérni a szűkebb és tágabb szociális környezet (iskolák, barátok, mesterek, ellenfelek) hatásait. Ugyanilyen súllyal esett latba az a történelmi, társadalmi és kulturális miliő, ami a formálódó személyiséget körülvette.

Írás közben két példa lebegett a szemem előtt. Az egyik Erik H. Erikson Luther-életrajza volt, amelyet ma is az egyik legsikerültebb pszichobiográfiai vállalkozásnak tekinthetünk. A másik egy hazai példa: Valachi Anna József Jolán-biográfiája,¹² amely ugyan a szerző szándéka szerint nem kívánt pszichobiográfia lenni, pszichológiai igényessége és irodalomtörténeti alaposága révén azonban mégis a műfaj legjobbjai között tarthatjuk számon.

Ami a munkamódszert illeti, elsősorban az író jóvoltából rendelkezésemre álló önéletrajzi jellegű szövegekre (önéletrajzok, levelek, naplók) támaszkodtam. Ezeknek az igazságtartalmát nem kívántam kétségbe vonni: mindannyiszor a pszichoanalitikus terápia egyik elve lebegett a szemem előtt, ami szerint a páciens által közölt tényekről a terapeutának (minthogy nem detektív) nem dolga eldönteni, hogy igazak vagy hamisak-e. A terapeuta a páciens által közölt anyagot „szubjektív igazságnak” tekinti, és ezzel a *nem biztos, hogy tényszerű* igazsággal dolgozik. Legtöbb esetben magam is így jártam el. A szubjektív igazságértékkel bíró szövegeket nem szándékoztam értelmezni, csak kommentálni. Munkám kommentár-jellegét csak két okból függesztettem fel.

Az első olyan szövegekre vonatkozik, amelyek ellentmondásosak, vagy nyilvánvalóan elfogultak, torzítók, esetleg hiányosak, elhallgatás-ízűek. Ilyenkor igyekeztem „detektívként” az igazság nyomába eredni – több-kevesebb sikerrel.

Más esetben a kommentár-jelleg felfüggesztésére azért került sor, mert a szövegben olyan szimbólumokra bukkantam, amelyek nem kommentárt, hanem interpretációt kívántak. Értelmezni igyekeztem a szimbolikus cselekvéseket (mint a fantáziajáték, vagy az alkotótevékenység), a hisztériás tüneteket, amelyeknek szimbolikus jelentésük (is) van, az író által használt szimbólumokat, és mindazokat az életeseményeket és élményeket, amelyek

¹² VALACHI ANNA (1998): *József Jolán, az édes mostoha*. Papyrusz Book, Bp.

szimbolikus értékkel is bírnak (pl. halálesetek, költözések, betegségek, művek megjelenése stb.).

A kommentár és az interpretáció együttes alkalmazásával sikerült az életutat (illetve annak általam vizsgált részét) újraalkotni, *rekonstruálni*. Amennyiben az eredmény töredezettnek bizonyult, a *restauráció* módszeréhez folyamodtam: a hiányokat az egész fényében igyekeztem pótolni. Már a rekonstrukció is egyfajta interpretáció, és mint ilyen, kikerülhetetlenül szubjektív. Fokozottan igaz ez a restaurációra. Nem gondolom, hogy eljárással megtaláltam az *egyetlen* érvényes igazságot, de remélem, hogy legalább az egyik *lehetséges* értelmezés kitüntető címére számot tarthatok.

Úgy gondolom, hogy az általam írt pszichobiográfia célja nem önmagában keresendő. Sokkal inkább abban, hogy alanyát, a neves író-t ilyen módon jobban megismerve, a kialakított rekonstrukciót az irodalomtörténet rendelkezésére bocsáthassam. Talán ez az új perspektíva segít abban, hogy Németh László alkotásait és tetteit végre újra mérlegre tegyük: elfogulatlanul, múltó diavatoktól, politikától és ideológiától mentesen.